

Іван ТИМІВ,
завідувач
Етнографічного музею
Калущини

БИТВА КНЯЗЯ КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО З ТАТАРАМИ ПІД ВИШНЕВЦЕМ У 1512 Р.

*В лопушанськiм полі, де битва відбулася,
Там земля поганською кровію впилася.
І тепер, бува, орач дивиться під ноги
І дивується, що стис, знівечений, довгий.
Вивернув або сайдак, ратище іржаве,
А чи шапку, чи стрілу, чи шишак кривавий.
«Про вибиття татар перекопських під
Вишнівцем року 1512-го»*

Андрій Крицький,
секретар короля Сигізмунда I

На підставі історичних та історіографічних джерел розкрито стан обороноздатності прикордонних зі степом територій, передумови, хід і наслідки татарського вторгнення навесні 1512 р., тактичні дії ординців на охопленій нападом території, визначено територіальні межі, охоплені та-тарським нападом, розглянуто одну із головних подій цього великого нападу – битву об'єднаних польсько-українсько-литовських сил на чолі з князем Кос-тянтиним Острозьким під Вишневцем, з'ясовано чисельність збройних сил супротивників, їх військово-тактичні дії під час битви, підсумовано головні результати події.

Ключові слова: джерела, напад, тактика, татари, військо, битва, Кос-тянтин Острозький, українські землі.

The Battle between the prince Kostiantyn Ostrozkiy and Tartars near Vushnevetz in 1512

The article aims to present the state of defense border with the steppe lands, the background, course and consequences of the Tartar invasions in spring 1512, on the bases of the historical and historicographical sources. It also presents the horde tactical operations at the occupied territory and points out conquered by the Tartars territorial boundaries. The article studies one of the events of this great invasion, that is the fight of the united Polish, Ukrainian and

Lithuanian forces, near Vushnevetz. The fight was headed by prince Kostiantyn Ostrozkiy. The article helps to find out the multiplicity of the enemy armed forces, their armed tactical actions during the fight and sums up the main consequences of the events.

Key words: sources, invasion, tactics, Tartars, army, fight, Kostiantyn Ostrozkiy, Ukrainian territories.

В історії України ранньомодерного часу було чимало славних військових перемог, здобутих завдяки військовому таланту українських полководців, серед яких Дмитро Вишневецький, Богдан Хмельницький, Іван Сірко, Іван Богун та ін. До цієї когорти, безсумнівно, належить і князь князя Костянтин Іванович Острозький (1460–1530).

Мета нашої статті – на підставі історичних та історіографічних джерел, розкрити обороноздатність порубіжних зі степом українських територій, передумови, хід і наслідки татарського вторгнення навесні 1512 р., тактичні дії ординців на охопленій нападом території, з'ясувати територіальні межі, охоплені нападом, розглянути одну із головних подій цього великого нападу – битву об'єднаних польсько-українсько-литовських сил на чолі з князем Костянтином Острозьким під Вишневцем поблизу с. Лопушне, чисельність збройних сил супротивників, їх військово-тактичні дії під час битви, підсумувати головні результати події.

Основною джерельною базою з історії битви Костянтина Острозького із татарами у квітні 1512 р. є повідомлення про цю подію в українських літописах та польських хроніках і документах. Особливістю вітчизняних літописних джерел є лаконічність повідомлень, що мають характер хронологічних записів, які тільки фіксують сам факт історичної події. Лише Густинський літопис подає стислий опис цієї битви [11, 366; 28, 72; 1, 125].

Коротку звітку про неї знаходимо в Київському літописі: «Рок АФВІ [1512]: нши на Лопушном татар побили» [28, 105]. А в Острозькому літописці про цю подію зберігся такий запис: «Року 1512 татар поражено под Вишневцем» [1, 125]. Автор Густинського літопису про цю баталію зазначав: «Зібравшись, гетьман польський Миколай Каменецький із ляхами й Костянтин, князь Острозький, гетьман литовський, з руссю й Литвою, прийшли на Миндикирея і билися з ним затято» [8, 121].

Більш докладно про битву під Вишневцем розповідають польські хроніки Йоста Деція (1485–1545) [37, 64–68], Бернарда Ваповського (1450–1535) [57, 106–108], Мартина Бельського (1495–1575) [48, 963–965], Олександра Гваньїні (1534/1538–1614) [4, 363–365], Матвія Стрийковського (1547–1582) [47, 371] та ін.

Стримано веде свою розповідь про битву Олександр Гваньїні, який намагається дотримуватися певної послідовності у викладі подій [4, 363–363]. Докладно, але дещо упереджено, хід цієї баталії описує польський хроніст Мартин Бельський, який головну увагу звертає на дії польських військ під командуванням Кам'янецького. Він подає прізвища шляхтичів, які відзначилися в бою, тоді як про дії українсько-литовського війська згадує лише в одному випадку, коли під натиском татар воно почало відступати і звернуло-ся за допомогою до поляків [48, 963–966]. А львівський історик і хроніст Бартоломей

К. Острозький.
Гравюра 22x15, кін. XIX ст.
Польща.

Зіморевич, повідомляючи про битву під Вишневцем навіть не згадує про князя К. І. Острозького, а славить лише польських керманичів: «Миколай Каменецький, начальник кінноти Отто і Станіслав із Ходеча, цей львівський і подільський начальник, обоє командувачі військ, 24 тисячі татарів коло Лопушни в день Св. Віталіса частково перебивши, частково змусивши до втечі» [9, 100].

Зовсім по-іншому висвітлює ці події Матвій Стрийковський, який на-впаки, захоплюється військовим мистецтвом Костянтина Острозького і частину розповіді про битву подає у віршованій формі [47, 365–371].

Згадує про битву під Вишневцем і автор «Хроніки Литовської...», який так відгукнувся на цю подію: «Татаре поражены от наших. Того ж року князь Константин Острозский з литвою и русью 25 000 под Вишневцем татар пе-

ре-копских побил, а з ним был Михаил Вишневецкий з сынами и князь Андрей Збаразский, а сам царь татарский Мендли Гирей ушол в малой дружинѣ» [32, 104].

Важливими джерелами про битву під Вишневцем є також сеймові постанови й рішення [19, 31–32], урядове листування, зокрема королівські листи (до краківського воєводи Яна Тенчинського (24. 04. 1512) та (до Станіслава Ходецького (13. 05. 1512) [35, 72–73, 92], актові матеріали військового скарбу [50, 29], реляція королівського секретаря Андрія Крицького [35, № 64] тощо. Із опублікованих матеріалів чимало звісток про бойові дії проти татар містять історичні твори львівського історика й бургомистра Бартоломея Зіморевича (1597–1677), зокрема його праця Потрійний Львів, написана в 1665–1672 рр. Вона охоплює події з історії Львова і Польщі від найдавніших часів до 1633 р. [9, 7, 9, 17].

Із вітчизняних дослідників історії битви під Вишневцем, що поблизу с. Лопушне, торкалися у своїх працях Михайло Грушевський [5, 24–26], Денис Зубрицький [10, 22–23]; Іван Крип'якевич [13, 168], Дмитро Вирський [3, 31], Петро Кулаковський [14, 73–76], Віктор Мандзяк [20, 65–66], Ярослав Пиличук [22, 107–111], Василь Уляновський [30, 41–46], Борис Черкас [31, 107–109], Наталя Яковенко [33, 71] та ін.

Серед зарубіжних історіографічних джерел на увагу заслуговують археографічні опрацювання джерел Казимира Пуласького [55, 400–422] та Дарі-уша Колодзейчика [46, 29, 580–604], в яких представлені документи про дипломатичні та воєнні стосунки Польського королівства із Кримським ханством початку другого десятиріччя XVI ст. Важливими є також і наукові розвідки поль-

ських істориків Станіслава Гербста [42, с. 218–226], Костянтина Гурського [40, 35–36], Єжи Охманського [51], Томаша Кемпи [43, 15–51] та ін.

Та якими б не були відгуки давніх і сучасних авторів про цю історичну подію, ключова роль у ній належала українському князеві й литовському гетьману Костянтину Івановичу Острозькому (фото1). На час битви під Вишневцем Костянтин Острозький мав уже певний бойовий досвід боротьби з татарами. Відповідні кроки на шляху удосконалення бойового вишколу ним були зроблені ще під час оборони Києва від ординці в 1491 р., та під час боїв з ордою під Брацлавом, Кременцем і Полонним (1497 р.). Подальше набуття бойового досвіду проходило за межами України. 14 липня 1500 р. під час невдалої битви із московитами поблизу Дорогобужа Смоленського, що на р. Ведрош князь потрапив у полон. Перебуваючи в Московії, він продовжував боротьбу з татарами, знайомився із тамтешньою системою оборони. Перебування у Московії закінчилося у 1507 р. втечею князя до Литви. Після повернення К. І. Острозький організував і вдосконалював оборону українських земель від напасників. Вів активні наступальні дії проти степовиків. Успішним був розгром гетьманом татар під Слуцьком у 1508 р. та інші виступи проти кримців [23, 208; 14, 69, 70, 72, 73].

Як відомо, після поразки литовського князя Вітовта (1350–1430) під Ворсклою (1399 р.) від татарського війська царя Едигея (бл. 1357–1419), просування литовців у Дніпровсько-Донецькому межиріччі було зупинене. Тому на початку XV ст. князь Вітовт орієнтував своїх представників на Київщині та Поділлі на створення ефективної системи оборони, розташованої на межі

лісостепу і Диких полів. Ключову роль у обороні південних рубежів князівства мали відігравати ленники, що володіли землею з обов'язком відбуття військової служби на користь великого князя. Такі підрозділи були сформовані з місцевих тяглих людей, тобто верхівки селянства, та іноземців, що перейшли на службу великому князю, у першу чергу татар. Ленна система оборони була відносно ефективною за умови створення оборонної лінії, що складалася з укріплених замків, розташованих на найбільш ймовірних шляхах проникнення татар у Правобережну Україну [16, 82; 14, 68].

Мережа укріплених замків покликана була виконувати подвійну роль: служити місцями перебування й концентрації більш чи менш чисельних військових підрозділів та надавати місцевому населенню захист у випадку татарського нападу [15, 37].

До першої оборонної лінії, вибудованої К. Острозьким у своїх володіннях, входили замки Чуднів, Полонне, Красилів, Колодне, Черняхів. Другу лінію формували твердині у Звягелі, Дорогобужі, Острозі, Рівному, Сатисеві, Дубному. Обидві лінії оборони були розвернуті фронтом проти найбільш ймовірних напрямів проникнення татар на Волинь і Руське воєводство [15, 38; 16, 93; 14, 72]. Так, до прикладу, фортифікації Звягельського замку контролювали переправу через Случ – східні «ворота» татар на Волинь. Полонне мало важливе стратегічне значення, оскільки знаходилося на шляху родинних маєтностей К. І. Острозького до Брацлава, де він був старостою. Разом із Чуднівським замком, згадані укріплення творили південно-східну оборонну лінію Волині. Більш вразливою була південна Волинь. Розташована у межиріччі басейнів Дністра, Бугу і Дніпра. Тут для

контролю меж-річчя Случі й Бугу в 1511 р. споруджено замок в Красилові. А з метою стримування турецько-татарських нападів з боку Кучманського і Волоського шляхів був призначений замок у Колодному, який одночасно виконував роль вістового пункту для попередження загрози для Дубна і Острога. Споруджена система укріплень дещо обмежувала масштаби ординських набігів. За таких умов кочівники змінили тактику нападів. Тепер вони розпорошувалися ще до перетину кордону на дрібні загоны, які діяли на чітко визначених територіях. Зменшувався й час їхнього перебування в українських землях [15, 39; 16, 87, 88–89, 91, 92, 95].

Оборонне значення мали й замки у Звенигороді, Брацлаві й Вінниці, які повинні були перешкодити просуванню татар на Волинь і Червону Русь (Белзьке та Руське, воєводства. – І. Т.). Однак недолік цієї оборонної лінії, в тому що вона не була суцільною, а це давало змогу татарам обхідними шляхами минати згадані фортифікації. Для ліквідації цієї прогалини була зведена ще одна захисна лінія, яку склали замки в Острі, Любечі, Києві, Житомирі, Кременці, Луцьку, Володимирі. Однак географічно, щодо напрямку татарських походів, вони були розташовані невдало. Отже, наявних двох оборонних ліній було недостатньо для дієвої оборони українських земель, тому набіги ординців продовжувалися [16, 83].

Зовнішньополітичне становище Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) і Польського королівства наприкінці XV– на початку XVI ст., залишалось нестабільним через османські вторгнення й часті татарські набіги. Хоча до 1470-х рр. на Правобережній Україні спостерігалася відносна рівновага між татарами й Великим князівством Ли-

товським. Проте й у зазначений період відбулося декілька достатньо масштабних нападів заволзьких татар, зокрема у 1453, 1469 рр. на Волинь і Червону Русь, та великі походи турецьких військ 1497, 1498 рр. [14, 68; 27, 92–102].

А тим часом у Криму тривала міжусобна боротьба за владу, що відволікало увагу татар від масштабних акцій зовнішньополітичного характеру. Боротьба завершилася в 1470-х рр. перемогою династії Гіреїв і встановленням османського протекторату над Кримом. У цей же час завершився відносний спокій для Польського королівства, бо саме в 1474 р. татари здійснили напад на Поділля та Червону Русь. Згодом відбулися масштабні набіги на Поділля в 1478 р., коли татари спалили Брацлавський замок та ординське вторгнення на Київщину в 1482 р., під час якого татари спалили й пограбували Київський замок. Далі татарські напади повторювалися практично кожного року [14, 68].

Як відомо, під час набігів Татари вдавалися до простої, але доволі ефективної тактики під час здійснення цих нападів. Вторгнувшись у межі іншої держави, вони ставали кошом (табором), звідки надсилали окремі загоны (чапули) в різні сторони. Їх завданням було захоплення худоби, рухомого майна, і насамперед, ясиру – християн. Усе це виводилося до Криму, а там ясир продавався до Османської імперії та інших країн. Спроба залагодити проблему дипломатичним шляхом та «упоминок» (данина татарам грошима, коштовностями, цінними речами), виявилися безуспішною. Оскільки велико-князівська казна не завжди мала змогу вчасно сплачувати в Крим упоминки через нестачу коштів. Тим часом колишні васали Золотої Орди – Литовське й Московське князівства – вступили в фазу загострен-

ня відносин, основною причиною чого стали обопільні й масштабні претензії на києворуську спадщину. Кримське керівництво дуже вдало використовувало ці протиріччя, змінюючи акценти у своїх військових операціях на півночі то в бік Литви, то в бік Москви. Обидві держави сподівалися лише на силове вирішення києво-руського питання й самостійне вирішення проблеми татарських нападів [14, 68–69].

Однією із таких проблем для ВКЛ стало вторгнення татарських орд в українські землі в квітні 1512 р.

Лише два роки 1510 і 1511 рр. в землях Руського воєводства не чути було про татар, тоді як у 1510 р. вони вчинили набіг на Волинь, який повторився у 1511 р., але цього разу ординці були розбиті біля Києва військами князя Юрія Семеновича та майбутнього київського воєводи Андрія Немировича. Однак незважаючи на поразку, татари того ж року здійснили ще два набіги на Поділля і Слуцьк (ВКЛ, нині місто в Республіці Білорусь) [29, 26; 7, 94–95; 5, 218].

Навесні 1512 р. реальною стала небезпека більш масштабного вторгнення османських військ. 25 квітня султан Баязет II (1481–1512, тут і далі роки правління) уступив престол падишаха синові Селіму (1512–1520), який був більш агресивно налаштований супроти християнського світу. Ще не будучи султаном, Селім, осівши в Кафі, у 1511 р. захопив Білгород, а звідти спрямував татарські загоны через Молдавію до Польського королівства. Але тоді до масштабного нападу справа так і не дійшла через небезпеку можливого удару ногайців у тил кримським татарам. Проте це не завадило дрібним татарським загонам тричі напасти на українські землі, про що уже вище згадувалося [42, 219].

Очікування можливого вторгнення османів викликали серйозні побоюван-

ня Варшави, про що свідчить готовність Сигізмунда I Старого (1506–1518) уступити хрестоносцям деякі поселення на Поділлі в замін за їхню допомогу у протистоянні бусурманам. Водночас польський уряд вів активні переговори з метою створення антитурецької ліги, до якої мали увійти Іспанія, Литва, Польща, Прусія, Угорщина, Франція, Чехія. З цією метою до Риму прибув і примас Польського королівства Ян Ласький (1510–1531), який мав зустріч із папою Юлієм II (1503–1513). На аудієнції архієпископ розповів папі про часті набіги татар і труднощі, які очікують християн у майбутній війні з бусурманами через зайнятість європейських держав війною між собою і неможливість отримання від них ефективної допомоги [41, 7; 36, 21–23].

У стосунках із Кримським ханством польський король намагався дотримуватися політики лояльного монарха, водночас, щоб відвести загрозу від власної держави, намагався схилити хана Менглі Гірея I (1479–1514) до нападу на Московію, обіцяючи виплату щорічних упоминок у розмірі 15 000 зл. Одночасно Сигізмунд закликав собі в союзники молдавського воєводу Богдана Кривого (1504–1517) [42, 219]. На нашу думку, це твердження польського історика Станіслава Гербста про союз поляків із молдавським господарем виглядає дещо сумнівним, адже після поразки польського війська у 1509 р. в боротьбі за Покуття такий союз був малоімовірним, хоча про зимівлю татар у Чорному лісі поблизу витоків Інгулу на початку березня 1512 р. повідомив поляків саме воєвода Богдан [42, 219].

Тим часом у Варшаві велися активні приготування до можливого вторгнення орди, проводилися запобіжні заходи. Звістки про готовність татар із першою

травою здійснити напад на Польщу змусили короля й сенаторів 14 лютого 1512 р. прийняти постанову про утримання на Поділлі трьох-тисячного війська. А 28 лютого у воєводства скеровано повідомлення про збір посполитого рушення у Львові на Провідну неділю 15 квітня (за Ст. Гербстом 18 квітня) [39, 442; 42, 219]. Саме у цю пору достаток трави забезпечував потребу татарських коней у фуражі. Тому власне на цей час очікувався набіг. Однак військові сили Польського королівства в цей період ще знаходилися на стадії мобілізації та формування. Готовими до ведення бойових дій були лише службові хоругви Яна Творовського 585 вершників, 20 піхотинців та 565 легкоозброєних воїнів. Власне ці підрозділи, загальна чисельність яких становила 1170 вояків і вони несли сторожову службу на Кучманському шляху на схід від Кам'янця-Подільського [42, 219].

Знаючи, що організація шляхетського ополчення є вельми складною, а інколи й зовсім безнадійною справою, король усе ж вирішив здійснити реформу в цій царині. Проект військової реформи Сигізмунда I був спрямований на зміцнення оборони країни. В ході його реалізації передбачалось: укласти списки шляхтичів з відомостями, про те, хто саме й зі скількома кіньми (вершниками, почтом) нестиме військову службу. Реформа передбачала також поділ посполитого рушення на п'ять частин, кожна з яких по чергово несла б варту на певній ділянці кордону в період від великодня до Св. Мартина (11 листопада). Для тих, хто не бажав служити, проект передбачав сплату грошового внеску в сумі 10-12 зл. від коня для найму служилих людей [39, 448]. Цікаво, що в Галицькій землі ще з XV ст. діяв закон, який карав ухильників від військового

обов'язку. Згідно цього закону той, хто уникав військової служби, втрачав право власності на землю, на користь доносника [39, 7].

Стосовно міст, розташованих на прикордонні зі степом, які отримали магдебурзькі привілеї, то їх мешканці, володіючи правом на самоврядування, зобов'язані були, жертвувати певні кошти на оборону й виконувати відповідні повинності задля зміцнення обороноздатності замкових укріплень, що, зрештою, відповідало і їхнім інтересам, бо забезпечувало родину і власне майно від можливої небезпеки з боку татар [16, 86].

На жаль, вищезгадана реформа так і не була втілена в життя. Спроба короля вирішити проблему фінансування військової оборони країни шляхом удосконалення організаційних засад шляхетського ополчення виявилася невдалою. Мобілізація проходила мляво, коштів для виплати жовнірам зарплатні не вистачало. Загалом військово-політичні заходи уряду із відвернення загрози нападу виявилися малоефективними.

Польські джерела повідомляють, що наїзд Менглі Гірея на українські землі розпочався навесні 1512 р. Хроніст Мартин Бельський про цей напад орди залишив такий запис: «Навесні перекопські татари вторглися до руських (українських. – І. Т.) країв у кількості 25 000 і стали табором між Буськом і Олеськом, а звідти на всі боки розпустили загони» [48, 963]. Із повідомлення хроніста про базування татар виглядає, що похід орди був спрямований на Руське воєводство, але при цьому об'єктом нападу й розорення стали також Поділля і Волинь: Український літописець XVII ст. Федосій Софонович у своїй «Хроніці» зауважив: «Року 1512 татарский црь перекопский з двадцать и п'ятма тисячами впавши в Подольє и на Волын,

пустошил» [26, 186]. Отже, територія, охоплена нападом, включала волинські, галицькі й подільські землі.

Значними є розбіжності у джерелах стосовно чисельності ханського війська, до того ж вони, як правило, значно завищені. Вельми перебільшеною є чисельність кримських військ хроністами, які подають кількість напасників відповідно 24 і 25 тис. воїнів [4, 363; 48, 963]. Тоді як офіційна реляція і зізнання полонених татар вказують загальну кількість ханського війська 20 тис. вершників. На думку польського дослідника Людвіка Колянковського, загальна чисельність татар не перевищувала 10 тис. воїнів, а історик Станіслав Гербст вважає, що й ця кількість є перебільшенням, оскільки мала б бути певна скидка й на втрати серед ординців під час їхньої зимівлі в Чорному лісі [45, 280, 282; 42, 220]. На жаль, точних відомостей про чисельність татарських сил під час зимівлі в Кузьмінському таборі відомостей поки що не виявлено. Власне брак більш-менш об'єктивної джерельної інформації й зумовив розбіжності в підрахунках чисельності армії вторгнення. На нашу думку, враховуючи мобілізаційні можливості Кримського ханату та з огляду на типологію нападу, середній [6, 43], не буде великим перебільшенням вважати реальним число татарських військ не меншим за 10 тис., не більшим ніж 20 тис. воїнів.

Щодо мотивації походу кримських військ в українські землі, то на думку Станіслава Гербста, виступ кримців був підготовлений всупереч волі хана і зумовлений злиднями та бідністю татар [42, 220]. Однак участь у поході царевичів Кемелича і Алпа спростовують тезу про самовільний виступ ординців.

Виступаючи у похід, кримці, очевидно, знали про дислокацію польських

військ на Поділлі. Мабуть, їм також було відомо й про укріплені замки Бучач, Тереховлю, Язловець та ін., що стояла на флангах Кучманського шляху. Тому напасники вирушили Чорним шляхом. Наприкінці березня 1512 р. року вони заклали перший кіш під Кузьмінім на Волині, а далі, просуваючись межиріччями Збруча, Серету, Стрипи, Гориня та Ікви, 7 квітня 1512 р. наблизилися до м. Буська (Белзьке воєводство. – І. Т.), де й стали табором [42, 220; 53, 87].

Отже, велика татарська орда на чолі з трьома синами хана пройшла смерчем через Волинь і дісталася Львова. Розділені на дві частини татари зосередилися в районі Кузьмина (місто, центр однойменної волості. – І. Т.) на Волині та під Буськом за 40 км від Львова [30, 41]. Про цей похід орди в українські землі автор Літопису Самовидця так писав: «1612. Ханъ кримській Менди-Герей, наруша миръ свой с Полшею присяжній, на Русь и на Подо-лиюнаслалъ татаръ 40,000, кои вездѣ на 40 миль в Русѣ и в Подоліи ма-стечка, села и деревнѣ пожгли, людей полонили, скоть забѣрали, старихъ и дѣтей убивали, дѣвиць и женъ насилствовали» [17, 329].

Окремі ординські загони наближались й до Львова. «Ставши табором поблизу Мостиськ (місто Мостиська на заході Львівської обл. – І. Т.), татари напали на львівське передмістя» [36, 78]. Поява татарських військ під Львовом, на думку Сигізмунда Войцеховського, була пов'язана із обхідним маневром: «обійшовши з півночі Творовського, який перебував на Поділлі, татари вдерлися аж під Львів» [58, 107].

За свідченнями полонених, напасники були за п'ять миль від Львова [39, 443]. З такої відстані татари могли безперешкодно дістатися львівських передмість. Очевидно, саме так і було, бо під

Львовом вони на деякий час зупинилися неподалік Збоїськ. За свідченням сучасника подій канцлера Андрія Крицького, татарський табір знаходився між Буськом і Львовом [42, 220]. На нашу думку, ординці, щоб не сковувати оперативності просування своїх військ, могли закладати тимчасові табори з певною охороною з метою збору захопленого ясиру та нагробованої здобичі, а на зворотному шляху до основного табору забирали усе з собою.

Відомо також, що татарські чапули проникли за Дністер в Дрогобицький, Стрийський, Жидачівський повіти. На території, охопленій нападом, опір нападникам чинили захисники замків у Городку (спалений), Олеську (спустошений), Золочеві, та Залозецькій твердині. Тільки поблизу Перемишля польський загін (150 осіб) Фредро Гербурта розбив татарський чапул із 400 воїнів, довівши свою спроможність перемагати ворога не чисельністю, а вмінням. А інші татарські підрозділи, діючи відповідно до виробленої та перевіреної тактики, розійшлися в етнічні польські землі у трьох напрямках. Просуваючись у західному напрямку, напасники рухалися уздовж шляху, що веде зі Львова до Перемишля, а далі долиною Верещиці до Городка і Порохника, віддаляючись у такий спосіб від табору на 160 км. Ще далі зайшли татарські загони в північно-східному напрямку. Тут вони опинилися аж біля Красного Ставу (сучасна назва – Красностав. – І. Т), що за 35 кілометрів від Любліна і 180 км від Буська. На півдні ординці опанували густозаселене Ополе [42, 221, 222; 54, 45].

Отже, діючи в межах Руського воєводства, кримці охопили нападом Львівську, Сяноцьку, Перемишльську землі та інші території, віддаляючись від власного коша на 100-180 км. За даними

польського історика Лешека Під-гордецького, татари, розташувавшись неподалік Буська, розпустили загони в напрямку Львова, Красного Ставу, Ополе, а деякі татарські загони сягали Перемишля і Любліна [52, 87, 212; 47, 371].

У цілому територія, на якій здійснювався напад, була доволі значною, вона охоплювала Руське воєводство із його центром – Львовом. Діапазон дій напасників охопив також Белзьке, Сяноцьке, Волинське, Подільське воєводства, етнічні польські землі. Перебуваючи на цих теренах татари вибрали чималий ясир. Літописець Самовидець повідомляє, що «1512 р. плѣннихъ обоєго пола на 50,000 увели и со всею добичею въ свою землю возвратилися, хотя поляки с козаками на 500 татаръ убили и нѣсколко загоновъ ихъ разбили» [17, 329]. Відомості літописця про кількість захопленого ясиру виглядають завищені, але свідчать про значний полон, нехай це буде лише половина від названої цифри, то все одно кількість невільників буде доволі великою.

Загалом татарський напад 1512 р. став можливим завдяки недостатній обороноздатності Польського королівства і ВКЛ. Особливо ця беззахисність порубіжних територій помітно, якщо звернути увагу на чисельність її захисників. До прикладу, під орудою Яна Творовського було всього 150-500 жовнірів, тоді як в реальності потрібно було не менше 2000 воїнів [40, 245]. Характеризуючи безвихідне становище уряду в питанні оборони, Михайло Грушевський писав: «Одначе годі було витягнути від сойму постійні кредити на організацію оборони: шляхта міцно трималася за кишені, сойм 1512 р. не відновив кредитів, і пограничне військо коронне з 3000 і 2000 спадає до 300» [5, 25].

Отже, беззахисність краю та спокуса швидкої і відносно легкої наживи

*Битва під Вишневецом (Лопушним).
Князь Острозький – біля прапора.
Дереворит XVI ст. із Хроніки М. Стрийковського.*

(ясир, худоба, майно, гроші) були головними спонукальними мотивами до частих набігів ординців, адже вже у другій половині травня 1512 р. відбулося нове вторгнення 20-тисячного татарського війська на Волинь та інші українські землі [42, 225; 12, 27]. Краєм поширювалися звістки про татарські загони під Брацлавом, а на Київщині був розбитий невеликий татарський загін під орудою ханського внука Алепа [5, 25]. Всього у тому ж 1512 році орда ще п'ять разів нападала на Польщу [53, 132]. Відомості про ці набіги зафіксовані в документальному зібранні королівського секретаря і канцлера Петра Томіцького (1464–1535) [35, № 79, 80, 81].

Та повернемося до головної події цього нападу – битви під Вишневецом. Весняне вторгнення орди, як завжди, застало Польське королівство неготовим захисту і тривалої оборони. У Львові про наближення татар дізналися у страсний четвер 8 квітня 1512 р., а в Кракові ще через 4 дні. Указом короля командувачем коронних військ і опол-

чення був призначений кам'янецький староста Станіслав Лянцкоронський, який ще до підходу королівських військ поблизу села Білка (нині село в Перемишлянському районі Львівської області. – І. Т.) розгромив великий татарський чапул із 700 воїнів, загнавши його у болота [56, 249; 7, 95].

Історик Афанасій Ярушевича стверджував, що цю перемогу здобуло уже об'єднане польське війська під командуванням Миколи Кам'янецького і краківського воєводи Станіслава Лянцкоронського, котре, вступивши в галицькі землі, розбило один із татарських загонів неподалік села Білка [34, 122]. Про цей бій автор Густинського літопису залишив такий запис: «Минди-кирей-татарин [...], прийшов із двадцятьма тисячами [війська] і розположився межі Буськом і Олеськом, і звідтіля розпустив загони свої. Ласкоронський, староста кам'янецький, зібравшись зі своїми, перебив до кінця один загін біля Білки, увігнавши його в болота» [8, 121]. Олександр Гваньїні з цього приводу зауважив таке: «Перш ніж прийшов двір, (коронне військо. – І. Т.) кам'янецький староста Лянцкоронський, зібравши трохи найманих людей та інших, доценту розгромив татарський загін поблизу Білки, загнавши татар на болото. Цим він підніс нашим дух» [4, 363]. Отже, якщо вірити літописцям, то виходить,

що згаданий татарський відділ розгромив військо-вий підрозділ Станіслава Лянцкоронського.

17 квітня 1512 р. об'єднані військові сили під загальним командуванням краківського воєводи Миколи Кам'янецького та коронного маршалка Станіслава із Ходча та Станіслава Лянцкоронського, готувалися до походу на татар. 21-22 квітня, об'єднані польські війська у складі 2000 жовнірів та бл. 8000 ополченців підійшли до Львова, де долучили до свого складу тамтешні хо-ругви. А 24 квітня частини польської армії чисельністю 4 000 воїнів вирушили зі Львова до татарського табору в напрямку Буська (бл. 30-40 км) [42, 222]. Однак наздогнати кримське військо, навіть обтяжене бранцями і здо-биччю, польська армія не змогла. Татари безперешкодно покинули Руське воєводство. Термін їхнього перебування в галицьких землях складав 12-18 днів. Час перебування татар визначено, виходячи із того, що поблизу Буська вони появились 7 квітня (за іншими даними 13 квітня) 1512 р., а покинули свій табір приблизно 25 квітня. Подолавши за три дні 18 верст (бл. 180 км) кримці уже 28 квітня були під Вишневцем на Волині [42, 220, 222; 39, 442].

Зволікання і неспішність поляків забезпечили татарам можливість спокійного повернення. Перебуваючи ще у Львові, Станіслав Лянцкоронський отримав від Костянтина Острозького листа із закликом до спільного виступу проти ординців. Але кам'янецький староста тоді так і не відгукнувся на цю пропозицію. Залишивши Львів, польське військо, рухаючись зі швидкістю 30 км за день, 27 квітня наблизилося до Вишневця і зупинилося неподалік с. Лопушне (нині село Лановецького району Тернопільської області. – І. Т.).

Татарські війська надійшли сюди лише 28 квітня [42, 222; 39, 442]. Виглядає, що під час відступу ординців поляки не тільки наздогнали їх, але й обігнали, бо прибули на день швидше. Однак коронне військо, йдучи услід за татарами, не атакувало їх на марші, що, очевидно, було зумовлено із недостатньою чисельністю польських сил.

Напередодні вирішальної битви К. І. Острозький завдав поразки великому корпусу татарського війська із 3 тис. вершників. Однак розпочинати генеральної битви теж не наважився через малочисельність власного війська, у складі якого було лише 2 тис. волинян [34, 122]. На жаль, місця цієї події А. Ярушевич не вказує. Об'єднання військ С. Кам'янецького та К. Острозького відбулося в ярах під Лопушним, поблизу Вишневця 27 квітня 1512 р. Загальну чисельність об'єднаних військових сил джерела подають різну: Андрій Крицький вказує 1500 воїнів, Ваповський 2000, а Стрийковський 3000 вояків [42, 223, 226; 57, 107–108; 21, 122]. Але якщо взяти до уваги загальну чисельність польсько-литовських сил 6000 воїнів, зафіксовану хроністом Йостом Децієм [37, 64–68], то з М. Кам'янецьким мало прибути 4000 жовнірів. Серед українських магнатів тут були зі своїми загонами князі Андрій Збаразький, воєвода подільський і староста львівський та Михайло Вишневецький із синами Іваном та Олександром. Із польських Олександр Чарторийський, а з литовських – Юрій Радзивіл. Учасником цієї баталії був також ротмістр кавалерії Ян Тарнавський (1448–1561), майбутній Великий коронний гетьман. Серед інших – начальники кінноти Отто і Станіслав з Ходча, Мартин Кам'янецький, Петро і Станіслав Кміти, Якуб Сецигньовський, Ян Свірчовський, Ян і

Микола Пілецькі та ін. [14, 74; 9, 100; 48, 964–966; 22, 108].

Як би там не було, але загальна чисельність християнського війська, сконцентрованого 27 квітня, складала бл. 6 тисяч. А число татар українські літописці і польські хроністи нараховують у 20–25 тис. (в дійсності, мабуть, на половину менше. – І. Т.). Про чисельність польсько-литовських сил напередодні битви О. Гваньїні писав так: «А тимчасом приїхав литовський гетьман Костянтин зі своїми волинцями, котрих мав до 2000 кінноти. Всього ж разом нашим (польським. – І. Т.) війська було близько 6000» [8, 121; 48, 963–965; 4, 364].

Об'єднання військових сил у критичний для країни момент було значною заслугою князя Костянтина Острозького. Слушною в цьому зв'язку є думка українських істориків Валерія Смолія та Олександра Головка про те, що «в історії великих слов'янських народів (українського й польського) існувало більше чинників, які сприяли їх об'єднанню, аніж конфронтації. На другий план відступали релігійні та інші суперечності, коли державній суверенності Речі Посполитої та українському народові загрожували Османська імперія та Кримське ханство» [24, 7]. Власне таке об'єднання військових зусиль українсько-польсько-литовських збройних сил та їх скоординовані дії під час битви й забезпечили майбутню перемогу.

Отже, чисельна перевага належала супротивнику – татарам (9–10 тис.) проти 6 тис. війська Костянтина Острозького. Відомості Густинського літопису про те, що Менглі Гірей «прійде во двадцят тисящ» [11, 366], як і повідомлення польських хроністів треба вважати кількісним перебільшенням.

А тим часом, наближався вирішальний бій. Хроніст О. Гваньїні пові-

до-мляє, що, прибувши під Вишневець, С. Лянцкоронський одразу ж провів розвідку стану сил супротивника, яка показала, що «татари необережні та безпечні й далеко один від другого загону стоять» [4, 364]. Віддаленість татарських підрозділів один від одного була лише на користь К. Острозькому, бо унеможливлювала узгоджені дії супротивника.

Битва відбулася 28 квітня 1512 р. в день Св. Віталія [47, 371]. Як відомо, об'єднане польсько-литовське військо на чолі з К. І. Острозьким, Миколою Кам'нецьким (коронний гетьман) та Станіславом Лянцкоронським (очолив посполите рушення) змогло зорганізуватися і виступило проти татар лише тоді, коли вони вже поверталися з великим полоном та награбованим майном до Криму. Зрештою, намагання бити ворога, обтяженого здобиччю на зворотному шляху, було складовою частиною військової тактики князя Костянтина Острозького у війні з татарами [30, 41; 14, 81].

Напередодні битви, як повідомляють хроністи, серед військових командувачів виникла суперечка з приводу того, хто має очолити наступ і першим розпочати бій. «Всі рвалися до бою, – пише О. Гваньїні, – але не могли погодитися з тим, хто мав стати на чолі й першим ударити. Костянтин просив, щоб саме він зі своїм військом першим розпочав битву, бо саме він добре знав татарські звичаї. А якщо перший удар буде добрим, міркував гетьман, то це підірве татарам силу духу. Поляки ж домагалися першості, кажучи, що вони краще озброєні, мають ліпших коней і їм не новина битися з ворогом. Костянтин це визнавав, але казав, що з татарами інакша буває справа, ніж з іншими ворогами, треба вміти битися з ними» [4, 364].

К. І. Острозький пропонував, щоб його військо виступило першим, бо воно звичне до татарських маневрів і постійно воює зі степом, а поляки недо-свідені в «татарщизні», тому можуть зазнати вагомих утрат. Поляки ж вказували, що варто вдарити по ворогу разом, а не ділитися на дві частини [37, 64–68; 48, 907–908; 4, 364; 30, 42].

Суперечку перервала сторожа, яка повідомила про приготування татарського війська до бою. Під час битви князь К. Острозький командував правим флангом і своєю кмітливістю та особистою відвагою посприяв здобуттю перемоги [30, 41]. «Люди Костянтина стали на правий фланг, а поляки – на лівий», – писав Олександр Гваньїні [4, 364].

Перед битвою супротивники вишикувались у дві лінії. Бойові порядки військових з'єднань К. Острозького виглядали так: спереду по фронту було встановлено артилерію та невеликий підрозділ піхоти. На правому фланзі розташувалися Костянтин Острозький із волинянами й литовцями. На лівому фланзі бойові позиції зайняли польські війська під командуванням Яна з Пільчи, а поруч – хоругви Мартина Кам'янецького. Другу лінію військового шикування зайняли підрозділи руського воєводи Яна Одровонжа та решта військ [39, 445; 20, 66].

Отож план князя Острозького полягав у тому, щоб власними силами розпочати битву, оскільки йому краще була відома тактика супротивника. У ході наступу гетьман мав намір завдати локальних ударів окремими підрозділами. Польські воєначальники пропонували наступати єдиним широким фронтом [14, 74].

Розташування бойових позицій польських військ та перебіг баталії де-

талізує Станіслав Гербст, який, спираючись на джерела, стверджує, що лівий фланг мав три наступальні лінії. Першу творили стрілецька рота з двома гарматами. За нею протяжністю в 500 м знаходилися десять кінних рот (відділів), у тому числі відбірні легкоозброєні вершники Войцеха Самполінського. Третій ряд бойових порядків займали шикування найманців і земських рот під орудою руського воєводи Яна Одровонжа. Ліве крило польсько-литовської армії з тилу мало густий ліс. Поміж розташуваннями польких та українсько-литовських військ утворився незайнятий оперативний простір [42, 224]. Про цю відстань поміж двома військами у хроніках мовиться так: «Костянтин трохи відвів своїх людей від польських загонів. Саме на нього вдарили татари» [4, 364]. Дослідник Ярослав Пилипчук уточнює, що власне «в центрі (бойових порядків армії К. Острозького. – І. Т.) знаходився табір з піхотою і двома гарматами» [22, 111].

Свій наступ ханське військо, очолюване Менглі Гіреєм, розпочало із зачепних герців, тобто кружляння перед польсько-українським військом, яке супроводжувалося обстрілом супротивника із луків: ворожі стріли значно дошкуляли волинянам і литовцям (фото 2). Далі ординці, розділившись на чотири частини, розпочали атаку на правий і лівий фланги армії К. Острозького. Найбільш потужного удару було завдано саме на правому крилі, де билися воїни К. Острозького. В тилу волинян і литовців знаходився густий ліс, який не давав змоги кримчакам оточити українсько-литовське військо [39, 445].

Сучасний дослідник цієї події історик Петро Кулаковський вважає, що не останню роль у досягненні перемоги мало правильне, з точки зору тактики

бою, розташування військових позицій Острозького, яке позбавляло татар можливості завдати удару з тилу, а також вдале маневрування військовими підрозділами під час бою. Саме успішна передислокація польських підрозділів та їхня своєчасна участь в атакуючих діях, переломили ситуацію [14, 74]. Хоча спершу наростаючий натиск з боку татар змусив К. Острозького відступати. Але саме в цей момент розпочався наступ основних польських сил, який змусив татар відступати [39, 445].

Отже, удар польських підрозділів Миколи Кам'янецького по правому флангу татар, а звільнених полоняників у тил крицям, вирішили результат битви. Важливу роль у ході баталії відіграла мобільність військ К. Острозького [22, 111].

Дещо іншу картину бою подає Станілав Герbst, який вважає, що першого удару татари завдали по розташуваннях польського, а не українсько-литовського війська. Залишивши захоплений ясир на шляху за 1 км від с. Лопушне, ординці зайняли бойові позиції на північ від згаданого поселення. Передня лінія татарських шикувань включала пагорби на південний схід від Карначівки (тепер залізнична станція – Карначівка за 16 кілометрів від Вишнівця). Видовженість поля битви не давала змоги крицям здійснити маневр оточення. Тому вони вирішили використати згадуваний же оперативний простір, що утворився між бойовими шикуваннями військ К. Острозького поляками. План татарського командування полягав у тому, щоб ущільнити, згрупувати фланги українсько-литовських військ, а відтак завдати їм швидкого нищівного удару, одночасно заклавши шлях до відступу. З цією метою, більшість татарських сил було скеровано на позиції поль-

ських військ. Битву розпочав передовий стрій татарської кінноти зацепним маневром із випусканням «граду» стріл та швидким відступом. Поляки відповідали руш-ничним і гарматним вогнем. Одночасно переважаючі сили ординців намагалися оточити волинян і відрізати їх від польських сил. Притиснуті до лісу волиняни почали відступати, тоді К. Острозький звернувся до поляків за допомогою. Надіслані дві хоругви під командуванням Войцеха Самполінського та Бернарда (Якуба за Гваньїні) Потоцького допомогли виправити становище. Тоді татари завдали удару волинянам основними силами своїх військ. На допомогу К. Острозькому знову прибули тепер уже чотири роти польського війська з наступним надходженням додаткового підкріплення. Нарешті у вирішальній бій вступили відбірні частини польських військ середньої лінії. Оточені з двох боків татари почали відступати, а далі й утікати. Незважаючи на гострі суперечки серед командування і недостатнє залучення підрозділів піхоти, перемогу було здобуто [42, 226, 228; 4, 364].

Важливо зазначити, що на досягнення перемоги вагомо вплинула й та обставина, що К. І. Острозький все-таки зумів повернути литовське військо, що уже відступало, знову в атаку. І в такий спосіб литовці не дали змоги татарам оточити себе. За даними польських хроністів, одна хоругва польської кінноти змогла пробитися до татарського табору й визволила в'язнів, котрі теж кинулися в бій і вчинили збурення в тилу татар, що й змусило останніх втікати [30, 42; 22, 111; 37, 64–68; 48, 907–908; 4, 364].

Згідно з джерелами цей завершальний епізод битви був таким: «Костянтин знову вдарив на татар, які, побачивши силу проти себе, зібралися всі

Св. благоусп. кнѣзь Рокостантин Острозькѣи

**Костянтин Острозький,
Худ. Артур Орленов, 2009 р.**

в один загін із тими, що були біля ясиру. Всі добре зійшлися в битві, йшли один за другим польські загони, а татари стали колом (для оборони), все змішалось. Один польський загін пробився через татар аж до коша, де були в'язні, кількох розв'язали, а потім один другого звільняв із пут, допомагали один одному хто чим міг, і так з в'язнів вони стали лицарями. Стривожені татари, які були вже стомлені, почали втікати, а наші далеко гналися за ними, громлячи їх» [4, 364].

Історик Ярослав Пилипчук стверджує, що у «вирішальному бою волиняни, литовці й поляки розбили передовий татарський загін, а загони татарських царевичів К. І. Острозький

заманив у пастку, де стояли поляки. Після чого атакував татарських лучників, які ще надходили» [22, 108].

Зауваження дослідника про розгром гетьманом уже після битви татарських чапулів, які поверталися із походів у галицькі й подільські землі, дає підстави думати, що у генеральній битві могли не брати участі усі військові сили ханської армії [22, 108], що підтверджує хибність кількісних показників, щодо чисельності татарських сил, наведених літописцями і хроністами.

Отже, як видно з опису, татари під тиском християн вишикувалися колом навколо свого коша, де знаходився ясир. Але одному з польських загонів вдалося пробитися до коша й розпочати звільнення в'язнів. Вони почали братися до бою і, таким чином, для татар відкрився

другий фронт. Розуміючи безвихідність ситуації, татари почали тікати. Хроніст А. Гваньїні вважав, що під час битви було розбито 25 тис. татар. «Тоді відбили значну частину татарської здобичі, розбили 25 000 татар у день Св. Віталія під Вишневецем над Горинню. Самих тільки в'язнів було 16 000, татарських коней наші набрали близько 10 000, полонених було привезено до Кракова й розіслано по інших замках» [4, 364]. 13 травня до Сигізмунда прибули татарські послі і заручником до Вільнюса відправлено сина Менглі Гірея Джелал ад-Діна [22, 108].

Згадуваний уже А. Ярушевич, подає дещо іншу картину бою, він стве-

рджує, що першими у наступ пішли волиняни К. Острозького, але їхніх сил було недостатньо, тоді Острозький наказав волинянам продовжувати наступ по фронту, а сам із поляками завдав удару татарам із флангу, що призвело до дезорганізації в їхніх лавах і відступу кримців до болотистої Горині, де багато із них утопилося. Тим часом, скориставшись із загального замішання, Острозький спрямував другу частину польського війська на табір ординців, де знаходилися невільники, які озброївшись, вдарили, в тил татарам, котрі, оговтавшись, уже оточували невеликий загін волинян [34, 122–123]. Густинський літопис про цей епізод битви повідомляє так: «І тоді обступлені були наші силою татар, та, одначе, билися з татарами, хоч і не рівні з ними були, аж по тому один полк прорвався крізь татар до їхнього коша, і там почали полонених людей розв'язувати, а було ж їх шістдесят тисяч (цифра неправдоподібна. – І. Т.), і казали їм, аби помагали їм на татар як тільки хто може» [8, 121].

Отже, маневр К. Острозького, спрямований на захоплення татарського табору й використання невільників як додаткової ударної сили в тилу ворога й забезпечили успіх битви. Такі дії гетьмана засвідчують його здатність заради успіху приймати нестандартні рішення на полі бою.

Стосовно ініціаторів початку бою, однозначності у джерелах немає, фактично є відомості й про поляків, які начебто перші розпочали бій, але більшість дослідників схильні вважати, що початок битви поклали саме татарські воїни [22, 109; 39, 445]. З огляду на характер їхньої військової тактики, така думка виглядає правдоподібною, не заперечують цього й повідомлення джерел.

Здобута перемога засвідчила військову майстерність її полководців і, найперше, князя Костянтина Острозького. Представники давньої та сучасної польської історіографії, зокрема Костянтин Гурський і Станіслав Гербст у своїх оцінках дій головнокомандувача намагалися всіляко применшити роль Костянтина Острозького в цій битві, показати його малоініціативним та безпорадним, що зовсім не відповідає дійсності. На цю обставину звернув увагу й сучасний дослідник Ярослав Пилипчук, який зауважував, що й давні автори «підкреслювали роль поляків у битві» [22, 108].

На нашу думку, незважаючи на певні непорозуміння серед командування у цій битві поляки, українці й литовці показали приклад злагодженості в діях, що й забезпечило перемогу. Це також добрий приклад військової взаємодопомоги і взаємовиручки, прояв гідної поваги організованості й зібраності у вирішальний момент бою.

Упередженими виглядають і показники взаємних втрат, спричинених битвою. Згадуваний уже К. Гурський, спираючись на джерела, подає число загиблих з боку татар 5 000, а з польського боку лише 50 воїнів [39, 445]. Стосовно втрат з боку татар, із К. Гурським погоджується й український дослідник Віктор Мандзяк, який вважає, що татари зазнали поразки, втративши 5000 вбитими [20, 66].

Однак повідомляючи про ворожі втрати, потрібно також тверезо оцінювати й власні. При цьому варто не забувати про існуюче співвідношення сил, адже чисельність об'єднаних військ К. Острозького була у два-чотири рази меншою від татарських, а тому значно більше число польських втрат виглядало б більш адекватним результатом битви. Допускаємо, що таке заниження

числових показників загиблих мало певне пропагандистське значення, яке полягало в тому, щоб підкреслити велич перемоги здобутої польською зброєю. Реальна ж чисельність втрат мала б бути не меншою, ніж у татар, адже навіть Йост Децій, спираючись на свідчення учасників битви, зауважив що «з польсько-литовського боку загинула хіба сотня та чимало отримали рани від стріл» [37, 64–68; 30, 43].

Отже, мінімум людських втрат серед переможців усе таки 100 воїнів, але й це є дуже приблизним показником, бо не всі поранені вижили, невідомо скільки пропало безвісти і т. д. Тому рахувати втрати лише 50 осіб у такій масштабній баталії, як це робить К. Гурський, зовсім уже не коректно.

Важливим підсумком битви під Вишневцем було звільнення захопленого ординцями ясиру в кількості 16 тис. осіб, що дало змогу використати не-вільників у битві з татарами [37, 67–68; 42, 225]. Про результати цієї битви автор літопису Рачинського залишив такий запис: «Лѣта божого нароженя 1512 [...] литва и поляцы воиско татарское на Лопушне побили, над литвою был гѣтманом князь Костентин Острозский, а над поляками Миколаи Каменецкий. Там, пишуть, татаров збитых двадцать чотыры тисечи от малого воиска польского и литовского бо, яко пишуть кроиникаре, иж польского и литовского воиска большеи не было, толко шесть тисечеи, гдѣ значна ласка божя была, кгда ж шеснадцать тисечеи вязнев отгромили, и корысти великие, коней татарских около десети тисечеи взяли» [18, 168].

Немає однастайності серед давніх авторів і в питанні про втрати супротивника, тобто татар та чисельності звільненого полону. Згідно хроніки Мар-тина Бельського знищено 25 тис

татар (показник є явно перебільшеним, ви-глядає так, ніби татари, які чисельно переважали більш ніж у чотири рази військо Острозького (6 тис), втратили усю армію. – І. Т.). Ясиру звільнено 15 тис. осіб. Захоплено як трофей 10 тис. татарських коней [48, 963–965]. Із українських істориків таку думку, принаймні щодо ясиру, поділяють Ярослав Дзира [7, 95] та Олександр Бевзо [1, 61]. Із польських дослідників близьким до зазначеної кількості звільненого ясиру є Станіслав Гербст, який подає 16 тис невільників, тоді як Констянтин Гурський та Казимир Пуласький вважають, що кількість звільнених людей становила лише 10 тис. [39, 445; 55, 168–177]. Загалом наведені показники ще потребують перевірки й уточнення за іншими, можливо, татарськими джерелами.

Одним із наслідків перемоги було полонення значної кількості татар, які через заболоченість місцевості не змогли утекти. Частину полонених крим-чаків князь осадив на своїх землях у передмісті Острога, названому Зарванським, й з цього часу, як вважають, розпочалася історія татарської громади в Острозі [49, 18; 30, 46, 14, 75]. Однак на думку Афанасія Ярушевича, поселення татар на Зарванському передмісті мало місце дещо раніше, а саме після перемоги над татарами під Полонним у 1508 р. [34, 108].

Підсумовуючи результати набігу й переможної битви 1512 р., Михайло Грушевський зауважував: «Розуміється, ся побіда, як звичайно, не вертала зручнованого, побитого, спаленого» [5, 25; 35, №. 64]. Отже, попри весь тріумф перемоги, край залишався розорений і спустошений.

Важливим наслідком битви під Вишневцем стало укладення мирного трактату між Сигізмундом I Старим, що пред-

ставляв Польське королівство і ВКЛ, та Менглі Гіреєм, царем Кримського ханства, у 1513 р. у Кракові в присутності між іншими й К. І. Острозького. Полякам і литовцям це відкрило можливість відновлення війни з Московською державою, тим більше, що Менглі Гірей погодився взамін 15 тисяч дукатів річної плати виставляти до польсько-литовського війська 30 тисяч татарської кінноти. Наступник на кримському престолі син Менглі Гірея Мехмед Гірей у 1515 р. поновив дого-вір свого батька. Проте згаданий трактат не убезпечив Польщу і Литву від наступних набігів татар [14, 75, 81].

Дещо іншу оцінку політичного значення здобутої перемоги дала Віра Панашенко: «Розгром татарських військ, – зазначає історик, – тимчасово припинив їх агресію в межі Великого князівства Литовського і Польщі та сприяв вирішенню питання про налагодження мирних стосунків з татарами. В травні 1512 р. були підписані умови союзу Литви й Польщі з Кримським ханством. Укладення союзу надало значні вигоди лише Кримському ханству, яке тепер уже на юридичній підставі вимагало багаті упоминки від Польщі, продовжувало грабіжницькі напади на українські, польські і литовські землі» [21, 122].

Тому князь Костянтин Острозький як гетьман ВКЛ (фото3), будучи відповідальним за стан оборони держави, намагався поєднувати державні та приватні інтереси. Він уміло здійснював тактично правильне розміщення військових підрозділів, мобілізацію приватних підрозділів. Як адміністратор, К. Острозький, будучи брацлавським, вінницьким та звенигородським старою, відповідав за стан обороноздатності трьох східноподільських замків – Брацлава, Вінниці та Звенигорода,

яким відводилася ключова роль у стримуванні татарських набігів із цього напрямку. Як власник численних маєтків на Воли-ні, меншою мірою на Київщині, Острозький ініціював створення власних оборонних фортифікаційних ліній, які відігравали роль третього й четвертого оборонного ешелонів у протистоянні татарам. Друга, не менш важлива роль, яку відігравав К. І. Острозький на південних рубежах ВКЛ, полягала в організації мобільного опору татарським нападам. Розуміючи, що на боці татарського війська більша мобільність та ефект несподіванки, князь прийшов до висновку, що результативно боротися й перемагати степовиків можна лише при їх відході до Криму. Саме завдяки цій тактиці гетьману вдалося отримати низку перемог над переважаючими силами противника, серед яких найвидатнішими була перемога 1512 р. під Вишневцем [14, 81].

Стосовно вшанування пам'яті про перемогу К. Острозького над татарами під Вишневцем, то це питання докладно висвітлено істориком Василем Уляновським, тому тут про це згадаємо дуже стисло. Невдовзі після битви розповісти світові про здобуту перемогу коронний канцлер Криштоф Шидло-вещький доручив королівському секретареві Андрію Крицькому, який на-писав героїчну поему-панегірик «Про вибиття татар перекопських під Вишневцем року 1512-го». У цьому творі розповідь про битву фактологічно повторює інформацію хроністів Ваповського та Бельського. До того ж, автор поеми без перебільшення говорить, що татари також сильні й войовничі, тому увесь свій стрій спрямували саме на війсьکو литовського гетьмана, оскільки головну міць польського війська орда вбачала саме в князеві Острозькому, «бо

коли б його здолать татарві вдалося, то й полякам зовсім зле зра-зу б повелося» [30, 43–45].

Зафіксованою є ця подія і в образотворчому мистецтві. Відомо, що після перемоги князя Острозького над татарами під Вишневецем в перистилі францисканського монастиря в Кракові тодішній художник написав картину, на якій Костянтин Іванович зображений переможцем над татарами [34, 123; 2, 129; 14, 74]. Сьогодні на місці битви (біля с. Лопушне під Вишневецем) встановлено пам'ятний знак у формі хреста (1992 р.). із написом: «Вічна слава героям, які віддали своє життя за вільну Україну 28 квітня 1512 року».

Таким чином, розглянутий у статті матеріал дозволяє зробити наступні висновки:

– зовнішньополітичне становище Польського королівства і Великого князівства Литовського на початку XVI ст. було хитким і нестабільним, обидві держави були об'єктом корисливих геополітичних намірів сусідів Московії і Кримського ханства, що не давало жодної надії на мирне співіснування і змушувало дбати володарів обох країн про власність обороноздатність;

– ініціатором і натхненником втілення оборонної доктрини ВКЛ був литовський гетьман, князь Костянтин Іванович Острозький, який зумів організувати дієвий опір ординським набігам, розробив і застосовував ефективну тактику знищення ординських чапулів під час їхнього повернення до Криму, тобто коли вони найбільш вразливі; організував вдале розміщення військових сил на основних напрямках можливого вторгнення кримців і ногайців; ініціював створення додаткових оборонних ліній, опорними пунктами

яких були укріплені приватні маєтки князя;

– початкові збройного протистояння під Вишневецем і Лопушним передували масштабний татарський набіг, який охопив Волинське і Руське воєводства; учасниками походу в українські землі були військові сили Кримського ханства чисельністю 10–25 тис. воїнів;

– мобілізація польських і литовських військ відбувалася повільно і тривала три тижні, що дало змогу напасникам захопити значну здобич і чисельний ясир (10–16 тис. осіб);

– незважаючи на чисельну перевагу супротивника князь К. І. Острозький наважився на вирішальний бій тільки після об'єднання усіх можливих збройних сил і здійснив це в момент повернення орди до Криму, що дало йому певну перевагу для швидкого маневру у збройному протистоянні із досвідченим і вправним супротивником – кримськими татарами;

– під час бою гетьман застосував нестандартний прийом – атакуючі дії на ворожий табір з метою звільнення ясиру і використання його чоловічої частини полону в бойових діях проти татар, що позитивно вплинуло на результат битви;

– вагоме значення для здобуття цієї та інших перемог мали індивідуальні якості Костянтина Острозького як командувача збройних сил, зокрема набутий ним військовий досвід, природний талант стратега і тактика, здатність контролювати і оперативно впливати на хід бою, виваженість і стриманість у прийнятті доленосних рішень, здатність прогнозувати можливі наслідки небудуманих дій. Вище наведені риси є незаперечними якостями Костянтина Івановича як талановитого полководця XVI сторіччя.

ДЖЕРЕЛА

1. Бевзо О. Львівський літопис (Ісписаніє літом от рождества Христова[...] року і по нїм імущих) і Острозький літописець. (С кройніки Бельського речі потрібніі вибрані). Джерелознавче дослідження / О. Бевзо. – К. : Наукова думка, 1970. – 198 с.
2. Бендюк М. Предмети декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, що пов'язані з особою князя К. І. Острозького / М. Бендюк // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2011. – Вип. 18. – С. 125–140.
3. Вирський Д. Околиця Ренесансу: Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст. / Д. Вирський. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – У 2-х ч. – Ч. 1. – 326 с.
4. Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / О. Гваньїні [упорядник о. Ю. Мицик]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1007 с.
5. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. VII: Козацькі часи до року 1625 / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1995. – 624 с.
6. Дашкевич Я. Ясир з України (XV – перша половина XVII ст.) як історично-демографічна проблема / Я. Дашкевич // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 42–47.
7. Дзира Я. Татаро-турецькі напади на Україну XIII–XVI ст. за хроніками Бельських і Стрийковського / Я. Дзира // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 83–102.
8. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки / упорядники і перекладачі В. Кречотень, В. Шевчук, Р. Іванченко. – К : Дніпро, 2006. – 976 с.
9. Зіморевич Б. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / Б. Зіморевич. Переклад з латинської Н. Царьової; Науковий коментар І. Мицька; Відповідальний редактор О. Шишка. – Львів : Центр Європи, 2002. – 224 с.
10. Зубрицкий Д. Галицкая Русь въ XVI столѣтіи / Д. Зубрицкий // Чтенія въ императорскомъ Обществѣ исторіи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ. – М.: Университетская типографія, 1862. – Кн. 3. – С. 1–84.
11. Ипатьевская летопись. Прибавление к Ипатьевской летописи : Густынская летопись // Полное собрание русских летописей. – СПб. : типография Эдуарда Праца, 1843. – Т. 2. – С. 233–373.
12. Кісь Я. П. Легенди і факти про Роксолану / Я. Кісь // Архіви України. – 1970. – № 6. – С. 25–31
13. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін. / Упорядник Б. Якимович. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.
14. Кулаковський П. Князь Костянтин Іванович Острозький і оборона українських земель від татарської агресії (кінець VI – перша третина XVI століття) / П. Кулаковський // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2011. – Вип. 18. – С. 67–83.
15. Кулаковський П. Організація оборони південних рубежів українських земель Великого князівства Литовського в першій половині XVI ст. / П. Кулаковський // II Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, між національні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі. Кам'янець-Подільськ, 22–24 вересня 2011 р. – К., 2011. – С. 36–39.

16. Кулаковський П. Роль князя Костянтина Острозького в організації оборони південних рубежів Великого князівства Литовського у першій половині XVII ст. / П. Кулаковський // *Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого князівства Литовського*. – К., 2013. – Т. II. – С. 82–95.
17. *Летопись Самовидца по новооткрытым спискам* / Под редакцией О. И. Левицкого. – К., 1878. – С. 323–372.
18. *Лѣтописецъ Великого князства Литовського и Жомойтського // Летописи Белорусско-Литовские. – Летопись Рачинского // Полное собрание русских летописей*. – Т. XXXV. – М. : Наука. – 1980. – 306 с.
19. Максимейко Н. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г. / Н. Максимейко – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1902. – 164 с.
20. Мандзяк В. *Битви української середньовічної та ранньомодерної історії* / В. Мандзяк : довідник. – Львів : Літопис, 2011. – 430с.
21. Панашенко В. Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст. / В. Панашенко // *Феодалізм на Україні*. – К., Наукова думка, 1990. – С. 114–132.
22. Пилипчук Я. Новая татарская политика ВКЛ. Сигизмунд и татары, 1506–1516 / Я. Пилипчук // *Крымское историческое обозрение*. – Бахчисарай-Казань, 2015. – Вып. 2. – С. 98–124.
23. Романовский Л. М. О Константине Ивановиче князе Острожском / Л. Романовський // *Труды Третьего Археологического съезда в России*. – М., 1878. – Т. 2. – С. 205–209.
24. Смолій В. А., Головка О. Б. Проблема українсько-польських зв'язків доби феодалізму в українській радянській історіографії / В.Смолій, О. Смолій // *Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць*. – К. : Наукова думка, 1991. – 140 с.
25. *Сборникъ лѣтописей относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси, изданный комиссиею для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернатор* / Под. ред. В. Антоновича. – Кіевъ : Типографія Г. Корчакъ-Новицкаго, 1888. – 386 с.
26. Софонович Феодосій *Хроніка з літописців стародавніх* / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. Мицика, В. Кравченка. – К.: Наукова думка, 1992. – 336 с. – (Пам'ятки українського літописання).
27. Тимів І. Хронологія перших татарських і турецьких набігів на землі Руського воєводства у XV ст. / І. Тимів // *Київська старовина*. – 2011. – № 5. – С. 92–102.
28. Уляновський В., Яковенко Н. Київський літопис першої чверті XVII століття. – Ч. II: Кройника о ранних речах тут найдеш чого треба / В. Уляновський, Н. Яковенко // *Український історичний журнал*. – 1989. – № 5. – С.103–114.
29. Уляновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького / В. Уляновський // *Острозька давнина*. – Т. 1. – Львів. – 1995. – С. 24–31.
30. Уляновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький / В. Уляновський. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – (Серія «Видатні постаті Острогіани». – Вип. 2). – 168 с.
31. Черкас Б. *Степовий щит Литви. Українське військо Гедиміновичів (XIV–XVI ст.): науково-популярне видання* / Б. Черкас. – К. : Темпора, 2011. – 144 с.
32. *Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей*. – Т. XXXII : *Летописи Белорусско-Литовские*. – М.: Наука. – 1975. – С. 104.

33. Яковенко Н. Костянтин Острозький // Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Авторський колектив: О. Дзюба, М. Довбищенко... О. Русина (упорядник і автор передмови) та ін. – К.: Україна, 1997. – С. 68–76.

34. Ярушевич А. Ревнитель православия князь Константин Иванович Острожский и православная литовская Русь в его время / А. Ярушевич. – Смоленск: Типо.-лит. Инж.-Мех. С. Гуревич, 1897. – 249 с.

35. Acta Tomiciana Epistolae, legationes, responsa, actiones, res gestae Serenissimi Principis Sigismundi eius nominis Primi Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae. – T. 2: A–D 1512–1513 / per Stanislaum Gorski, Posnaniae, Sumpt., 1852. – 283 p. – (Bibliothecae Kornicensis).

36. Bartoszewicz J. Pogląd na stosunki Polski z Turcyą i Tatarami / J. Barto-szewicz. – Warszawa, 1859. – 153 s.

37. Deciusz J. L. Księga o czasach króla Zygmunta, przekład zespolowy pod kierunkiem K. Kumanieckiego, wstęp T. Bieńkowski, Warszawa : PWN, 1960. –146 s. – («Biblioteka Meandra» 28).

38. Dąbkowski P. Szkice średniowieczne / P. Dąbkowski // Księga ku czci W. Abrahama, Lwów, 1930. – T. 1. – 180 s.

39. Gurski K. Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarów / K. Gurski // Biblioteka Warszawska. – 1891. – T. 2. – Zetszyt 6. – S. 442–448.

40. Górski K. Historia jazdy polskiej / K. Gurski. – Kraków, 1894. – 363 s.

41. Finkiel L. Sprawy Wschodu przed Soborem Lateraneńskim r. 1512 / L. Finkiel // Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy Fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego. – Lwów, 1900. – S. 1–25.

42. Herbst S. Najazd tatarski 1512 r. / S. Herbst // Przegląd Historyczny. – 1948. – T. 37. – S. 220–226.

43. Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich / T. Kempa. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2002. – 194 s.

44. Kolankowski L. Obrona Rusi za Jadiellonów na przełomie XV i XVI wieku / L. Kolankowski / Z księgi Pamiątkowej ku czci Bolesława Orzechowicza. – Lwów, 1916. – S. 477–478.

45. Kolankowski L. Roty Koronne na Rusi i Podolu 1492–1572 / L. Kolankowski // Ziemia Czerwińska. – Lwów, 1935. – Rocz.1. – S. 148–149.

46. Kolodziejczyk D. The Crimean khanate and Poland-Lithuania: international diplomacy on the European periphery (XV–XVIII century): a study of peace treaties followed by annotated documents/ D. Kolodziejczyk. – Leiden-Boston: E. J. Brill, 2011. – 1109 p.

47. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiój Rusi Macieja Strykowskiego. – Warszawa : nakładem Gustawa Leona Glücksberga, w Drukarni Stanisława Strąbskiego, 1846. – T. 2. – 572 s.

48. Kronika Marcina Bielskiego / [wyd. K. J. Turowski]. – Sanok : Druk Karola Pollaka, 1856. – T. II (Ks. IV, V). – 1222 s.

49. Krzyczynski S. Tatarzy litewscy / S. Krzyczynski. – Warszawa: Wydanie Rady Centralnej Związku Kulturalno-Oświatowego Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej / S. Krzyczynski. – Warszawa, 1938. – 318 s.

50. Lubomirski J. T. Trzy rozdziały z historyi skarbowości w Polsce 1507–1532 / J. T. Lubomirski. – Kraków, 1868. – 104 s.

51. Ochmański J. Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami

- Tatarów krymskich XV–XVI wieku / J. Ochmański // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. – 1960. – S. 349–398.
52. Podhorodecki L. *Tatarzy* / L. Podhorodecki. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1971. – 405 s. – (Światowid. Biblioteczka popularnonaukowa).
53. Podhorodecki L. *Chanat Krymski i jego stosunki s Polska* / L. Podhorodecki. – Warszawa: Książka i wiedza, 1987. – 359 s.
54. Popławska D. *Początki Złoczowa XV–XVI w.* / D. Popławska // *Biblioteka Złoczowska. Szkicy Historyczne*. – Kraków, 1996. – 113 s.
55. Pułaski K. *Stosunki z Mendli-Girejem chanem Tatarów perekopskich 1496–1515. Akta i listy* / K. Pulaski. – Kraków-Warszawa: G. Gebethner i spółka, 1881. – 451 s.
56. Sielicki F. *Kroniki staroruskie* / F. Sielicki, Warszawa : PIW, 1987 – 290 s.
57. Wapowski Bernard *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochoniec, kantora katedr. krakowskiego część ostatnia, czasy podługoszowskie obejmująca (1480–1535) / Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriore 1480–1535; Z rękopismu będącego własnością hr. Wiktora Baworowskiego wyd., zycorysem Waposwskiego i wyjątkami z współczesnych historyków objaśnił J. Szujski, Kraków: Nakł. Akademii Umiejętności, 1874. – 363 p. – (Wydawnictwa Komisji Historycznej Akadademii Umiejętności w Krakowie, Nr. 2.), (Scriptores rerum Polonicarum, Nr. 2.).*
58. Wojcechowski Z. *Zygmunt Stary (1506–1548)* / Z. Wojcechowski. – Warszawa, 1987. – 394 s.